

AGRESSZIVITÁS ÉS KOMMUNIKÁCIÓS TÉR¹ JEGYZETEK AZ INSTRUMENTÁLT IRRACIONALIZMUS GENEZISÉHEZ

PATÓ ATTILA

Aligha van aktuálisabb téma a 21. század első évtizedeiben, mint az erőszak és az agresszivitás, amennyiben közös nevezőként mutatkoznak egymásra utaló események globális kontextusában, a szintúgy globalizált média – talán nem túlzás: – infornális képanyagának háttérével. A terrorizmus és az ú.n. háborús krízishelyzetek nem alaptalanul jelennek meg az asszociációs mezőben, mint amely jelenségek a köztudatban (illetve az ennek képviselőire hivatott média csatornáin) az agresszivitás és az erőszak szinonimáiként jelennek meg – noha a média világa (amely mint ismeretes, maga termeli a közudatot) maga is az erőszak és agresszivitás instrumentumaként, s nem egyszer annak forrásaként, illetve legitimáló közegeként jelenhet, illetve jelenik meg. Ugyanakkor az erőszak és az agresszivitás hétköznapi formája részben a hagyományosnak mondható formákban is jelen van („egyre növekvő mértékben” – szól az aggodalom), akár a közterekre gondolunk – például közlekedés, szórakozóhelyek, sportstadionok. De gondolhatunk a privát terekre is, mint amilyen például a család. S immár korántsem hagyományos formákban, viszont mintha valóban szimptomatikusan növekvő mértékben egy olyan védettnak hitt térben jelenik meg az erőszak és az agresszivitás – *horribile dictu* a fegyver –, mint az iskolai környezet.

S noha mindezen hétköznapi tapasztalatok mintegy kiegészítik egymást, az erőszak és az agresszivitás fogalmi mégsem egyenlíthetőek ki. Az alábbi fejtegetések ahhoz az elképzeléshez nyújtanak támpontokat, amelynek értelmében az agresszivitás két formában határozható meg: egyrészt az *erőszakkal együtt* mintegy *többször* jelenik meg, másrészt éppen az *erőszak megjelenése nélkül*, esetleg erőszakos cselekmények előkészítő szakaszában, de attól – formailag – független alakzatokban.

Amennyiben az erőszakra figyelünk, úgy tetszik, akár fizikai, verbális, avagy személytelen (közvetett) formát ölt, *mindig* egy konkrét, valós személyre vagy csoportra irányul, ám agresszivitástól mentesen is megjelenhet:

¹ Az alábbi szöveg pusztán jegyzeteket nyújt egy el nem készült íráshoz. A szerző ugyanakkor elnézést kér, amennyiben az olvasó hivatkozás nélkül találja más szerzők gondolatait – ellenben lemond az eredetiség igényéről. Emiatt a szerző ismét elnézést kér, ám a vállalt cél a reflexió, értelemképzés, s bizonyos értelemben a kommunikáció ösztönzése. Ilyen értelemben: *lectori salutem*.

gondoljunk egy tradicionális értelemben vett szigorú családapára, aki (fog)orvoshoz kényszeríti gyermekét. De általában is bevallhatjuk, hogy a családapa, sőt akár az édesanya szerepe is bizony időnként szigort követel, s talán egy felemelt hang, apróbb fenytetés noha korlátozott mértékben (és hatékonysággal), de jóformán a legszeretőbb közegben is előfordul. Bizonyos értelemben hasonló egy szigorú, de jogállami kereteken belül zajló rendőri „fellépés” is. Továbbá, tágabb keretekben, beszélhetünk egy katonai akció során alkalmazott erőszakról, példaként említhetjük, hogy egy ellenséges vadász-repülő semlegesítése nem igényel agresszivitást. Hagyományos értelemben egy tanár is élhetett a körülményeknek megfelelően kimért erőszakkal, ám agresszivitás nélkül, amelyet Locke még legitimnek, sőt tanácsosnak tartott – s közsímet, még évszázadokig nem volt egyedül a véleményével.

Ugyanakkor az erőszak alkalmazását agresszív kommunikáció kísérheti, akár gesztusok, vagy a hangerő és stílus, esetleg a nyelvi formák közvetítő ereje folytán, amelyek bizonyos értelemben *túllépik* az erőszak alkalmazásának *szükségesség* minimumát (a szükségesség *határa* természetesen nem állapítható meg objektíven). Az említett példák talán rávilágítanak arra is, hogy az erőszak, illetve az agresszivitás határának megállapítása a legitimitás alapján mennyire kétséges: ma már mindenfajta fenytetés, akár családban, akár oktatási intézményekben, történjen akár csak verbális formában, illegitimnek kell tekinteni, miután megváltozott a nevelési-pedagógiai módszertan értelmezési horizontja – és ennek jogszabályokban rögzített kerete. Hasonlóképpen, amint korábban a házastársak, vagy élettársak esetében is elfogadottnak minősült bizonyos erőszak, ma már semmilyen formában sem tekinthető legitimnek. Ám érdemes emlékeztetni, hogy az erőszak hagyományos értelmezésben legitimnek számított (kultúráktól függően bizonyos erőszak-többséggel együtt), amennyiben egy fennálló rend (akár preventív) védelmét, illetve helyreállítását szolgálta (büntetés), s természetesen mindig egy tekintélyi alá- és fölérendeltségben kapott értelmet. A tekintély szempontjából fölényben rendelkező *alany* úgymond jogosan alkalmazhatott erőszakot a valamilyen szabálysértésen fogott alárendelt helyzetben lévő, az erőszakot elszenvedő *cél-személlyel*, vagy *csoporttal* szemben. A funkcionális erőszak lehet legitim tárgyakkal szemben, hiszen objektumok is lehetnek agresszivitás nélküli erőszak *cél-tárgyai*: egy ajtót esetlegesen erőszakkal is be lehet törni, ha semmilyen jobb megoldás nem mutatkozik. Mindez akkor is érvényesnek látszik, ha bizonyos értelemben az erősebbnek, a hatalmasabbnak, a „győztesnek mindig igaza volt” – ami a legitimitás szerepére helyezi a hangsúlyt. Ám ne feledjük, hogy ez csak feltételese igaz, hiszen a legitimitást *ténylegesen a siker* biztosította: amennyiben sikerült a rendet helyreállítani, illetve megelőzni egy még nagyobb bajt – továbbá, amennyiben ezt a külső hatalmi

tényezők is elfogadták. Tehát a legitimitás kritériuma nem mutatkozik meghatározó tényezőnek. Ugyanakkor mindezen esetekben, tehát a hagyományos legitimitás keretein belül is megérthetjük – tehát függetlenül attól, hol húzódtott a legitimitás határa –, hogy alapvetően az *erőszak-többslet* minősült az *agresszivitás meghatározó jellemzőjének*.

Egy rövid történeti kitekintés erejéig talán érdemes kitérni arra, hogy az agresszivitást, mint erőszak-többsletet a hagyományos legitimitás keretei között is valamilyen különleges devianciaként, esetleg spirituális okokkal magyarázható, vagy (individuális) pszichológiai fenoménként értelmezték. Mint ilyen az agresszivitás egyfajta irracionális jelenségként, mintegy *őrület*ként nyilvánult meg, és mint ilyen magára vonta a pszichológia és medicina tudósainak, s különösen az írók és drámaírók figyelmét. A modernitás hajnalának olyan nagy pszichológus íróira gondolunk, mint Cervantes és Shakespeare, akik (nyilván szereteáágó hagyományokra támaszkodva) az *őrültség* megannyi formáját ábrázolták, ideértve ennek egyik kitüntetett esetét, amikor is az „*őrület*” önmege ellen fordul: az *önpusztító őrület* – amely ugyanakkor sajátos belső kohézióval bír, mintegy alternatív világot kínál, – nagyon is modern paradoxonnal – akár hitelesebbet, ’valódibbat’ mint amelyet az empirikus racionalitás bajnokai kínálnak. E ponton emlékezzünk meg Cervantes nemes lovagjáról és fegyverhordozójáról, s felvillanhat Shakespeare Hamletje és Ofélia, avagy az „*őrült*” Lear király és a „*bolond*” figurája, amely figurák a modern autentikusság-igény erőszak- és agresszivitás-potenciáját diagnosztizálták sajátos – drámai formátumban rögzített – világ-fenomén értelmezések keretében.

Nem tévednénk idegen terepre akkor sem, ha a modernitás hajnalának szektáira, illetve az eretnkség-üldözés és boszorkányégetés gyakorlatára térnénk ki. A modernitás egy nagy fejezete a kollektív *őrület*, amely az erőszak és az agresszivitás ötvözetének legkülönbébb formáit produkálta, s amely a mítikus, vagy vallásos formák után, illetve részben azok mellett politikai formákban jelent meg. Számos példát lehetne említeni, de talán elegendő, ha irodalmi mintapéldaként Nathaniel Hawthorne *A skarlát betű* művére utalunk.

Amennyiben egyfajta politikatörténeti és kulturanropológiai vonalat követünk, a következő nagyobb fejezetet az agresszivitásnak, mint „kollektív *őrület*nek” a tömegmozgalmakban megnyilvánuló formái képezhetné. A valószínűleg a francia forradalommal kezdődő nagy hullám, amelyekben éppenséggel a forradalmak kitüntetett szerepet játszanak, látszólag paradox jelenségek halmazát nyújtja, hiszen számos jel szerint a felvilágosult és civilizált országokban éppen úgy a tapasztalat része, mint az elmaradott, vagy a modernitástól lemaradó társadalmakban. Amellett, hogy mindezt bizonyos romantikus érzelmi genezissel szokás magyarázni, amely mintegy racionalizálja, illetve esztetizálja az adott élményt, a kollektív *őrület* egy olyan szakadéknak

mutatkozik, amely igazolhatlan erőszak-többlettel, ilyen értelemben agresszivitással társult – gondoljunk az ancien régime, vagy a kisebbségekkel szembeni fellépésre, amelyeket a nemzeti legendáriumokban mintegy sajnálatos mellékhatásként ábrázolnak. A racionalizálás egyik – noha historiográfiaiilag legitím – formája az az elképzelés, hogy a romantikus forradalmi „hevület” – tehát a tömeg-mozgalmakban rejlő konzervatív, autoriter stb. potenciál maga is a modernizáció terméke, illetve számos esetben a megkésett modernizációs fejlődés szolgált tápanyaggal a tömegmozgalmak politikailag motívált és irányított patológikus megnyilvánulásaihoz.

A kollektív irracionalitás fejezeteinek elemzése természetesen arra utalnak, hogy az ú.n. pozitív tudományok és a racionális társadalomszervezés korában az irracionalitás is a humán erőforrások koncentrálásának eszköze. A globalizált méreteket öltő erőszak-spirál előkészítő szakaszában az agresszivitás fontos szerepet játszott a (militarizálódó) társadalmak pszichológiai felkészítése során. Gondolhatunk a totalitárius nagyhatalmak „fénykorára”, ám ne feledjük, hogy az ú.n. szabad világ is a tömegtermelés és szervezés intenzíven irányított formáira ’kényszerült’ – szoros összefüggésben egy élet-halál-harcot vívó gazdasági és geopolitikai küzdelem jegyében. S éppen a kiprovokált agresszivitás- és erőszak-spirál lényegéhez tartozott, hogy az agresszivitással szemben fellépő erő, a reaktív hangnem is agresszivitásra kényszerült, akár militánsabb, akár kifinomultabb eszközökkel: a humanisták nagy része is csatlakozott, vagy rokonszenvezett valamely totalitárius mozgalommal, s akár magával a rendszerrel – *mintegy* a nagyobb veszélynek érzett másik totalitarizmussal, vagy némely esetben a szintén totalitáriusnak ítélt „imperialista” nagyhatalmakkal szemben. Másfelől a szabad világ média-világát is túlfűtötte a sovén nacionalizmustól a fajelméletig terjedő *propaganda*, amely kiegészítve a tankönyvekkel és divattal, a tudat szinte valamennyi területére kiterjedt, és a technológiai fejlődésével – amennyiben a mozi és a háztartásokban elterjedt televízió a mindennapok tudatformáló elemévé vált – a privát, vagy akár intim-szféra határait is messze túllépte (ld. Hollywoodtól Moszkváig: „hönvédelem = egyenruha+szerelem”).

A totalitarizmus tapasztalata, akármennyire is precedens nélküli volt – Hannah Arendt egy megjegyzését parafrázálva – a poszt-totalitárius kor számára már precedenst, referenciát, s mintegy aprópénzre váltható technikai elemeket nyújt. Az egyik ilyen elem a szándékok és cselekmények realitástól elszakadó indokolása az erőszak és agresszivitás legitímálása során, amely tág teret nyit bizonyos, a továbbiakban végzetesnek mutatkozó lehetőségek számára. Különösen abban az esetben veszélyesek e lehetőségek a politikai pártok és akár kormányok gyakorlatának perspektívájában, amennyiben az erőszak és agresszivitás szétválasztása révén lényegében korlátlan lehető-

ségek nyílnak meg. De ennek megértéséhez tisztázni kell az agresszivitás meghatározásának másik vetületét is.

Összefoglalva a korábban mondottakat egyrészt azt mondhatjuk, hogy a *racionális okokkal, megfontolt eszközhasználattal*, s ami a legfontosabb, *pontosan körülhatárolt céllal* végrehajtott erőszak megjelenhet agresszivitás nélkül is, az agresszivitás viszont megjelenhet egyfajta indokolatlan erőszak-többletként. Másfelől egyetérthetünk azzal, hogy az erőszak fogalmát a legitimitástól független értelemben kell *definiálni* (noha rendszerint a legitimitás kontextusában *használjuk*), tehát függetlenül attól, hogy az erőszak alkalmazása mennyire tekinthető legitimnek. Mint utaltunk rá, például Locke vonatkozásában, a legitim erőszak fogalma ugyancsak relatív lehet – viszont nem érinti agresszív jellegét. Az agresszivitást és az erőszakot tehát nem a legitimitás határvonala különíti el.

Ezzel szemben akkor beszélhetünk agresszióról, amennyiben az erőszak alkalmazója az említett kritériumok határait túllépi. S éppen így ragadható meg az agresszivitás egyik oldala, az *erőszak-többlet*, amely egy erőszak-jelenséget kísér, akár előzetesen, közben, vagy utólag. Vizsgáljuk meg az erőszak-többlet jelenségét a fenn említett kritériumok fényében. Az első kritériumként a racionális ok merült fel. Az erőszak-többlet felmerül az okok megjelenítésében is: egy „tisztá” erőszak-cselekményben az ok vagy okok együttese reális referenciával rendelkezik, s ennek megfelelően racionálisan kommunikálható, az alany a kívülálló számára is megérthető formában közvetíteni tudja. Noha paradox módon bizonyos esetekben elfogadható, hogy az erőszakot elszenvedő *cél-személy* nem képes megérteni, illetve nem hajlandó elfogadni az intézkedést – gondoljunk a fogorvoshoz „hurcolt” gyerekre, az önmagáról megfélelmett randalírozó futballhuligánra, esetleg alkoholos befolyás alatt heveskedő kocsmavendégre. Az agresszivitással párosuló erőszak a *fellépés indokolásának* vonatkozásában is *többletről* tesz tanúbizonyosságot: lehet akár fölöslegesnek mutatkozó ideológiai hivatkozásban, vagy a realitást meghaladó követelményekben – egy rendőr túlságosan erőszakos fellépése is agresszívnek mondható, amennyiben arra hivatkozik, hogy a vendég nem válaszol az „elvárt formában”, esetleg bizonyos előítéletes megfontolásokkal alkalmaz túlzott erőszakot egy csupán szokatlan erős hangerővel beszélő, de éppen az előítéletek vonatkozásában érzékeny csoporthoz tartozó vendéggel szemben. Ilyen esetekben rendszerint az erőszak formája is többletet tartalmaz, s többnyire az intézkedést egyéb agresszív jelenségek kísérik (de ismételjük: nem szükségszerűen), – a verbális és nem-verbális kommunikáció, pl. tekintet, gesztusok, hanghordozás is a szükségesnél – racionális célszerűségnél – többletet fog mutatni. Az utólagos igazolás során is megjelennek az

intézkedések *indokainak* és a *céljainak* „racionalizálása”, mintegy azzal a szándékkal, hogy legitimálják az erőszak alkalmazott formáját.

Ám ennél jóval többről van szó, amennyiben az erőszak és az agresszivitás megkülönböztetésére törekszünk. Fontos figyelembe venni, hogy az *agresszivitás megjelenhet* erőszak-többlet alkalmazásában, ám – s talán ez az igazán zavaró jellege, – *erőszak alkalmazása nélkül*, tehát mintegy „*tiszta*” formában is. Az erőszak, mint utaltunk rá, mindig konkrét cél irányában jelenik meg közvetlen fizikai, vagy verbális alakzatban, avagy közvetett formákban, mint amilyen az intézményes, vagy adminisztratív erőszak (pl. törvény általi kényszerítés). Tekintsük át az említett példákat. Az agresszivitás tiszta formája megjelenhet például egy rendőri intézkedés alkalmával. Megtörténhet, hogy egy legitim indokkal foganatosított intézkedés folytán egyáltalán nem kerül sor fizikai erő, avagy erőszak alkalmazására, ám – szándékosan – olyan *kommunikációs tér* alakul ki, amely agresszívnek minősülhet. Gondolhatunk akár a gesztusokra, hanghordozásra, akár a kifejezések és formák megvalósulásának módjára (ilyen értelemben célzás, vagy ironia is lehet agresszív), de a környezet hangulatát is agresszívvé erősítheti az intézkedő karhatalom, amelyek ugyan közvetlenül nem járnak erőszakkal, a célszemély(ek)re mégis megfélemlítés hatásával bírnak, esetleg a személyes vagy valamely kollektív identitásformára sértő, vagy egyenesen megalázó lehet. Szokás vitatkozni a nyilvános helyeken megjelenő szimbolikus nyelvezet „agresszivitásáról”, amelyek esetleg egy kisebbségre vonatkoznak, s noha közvetlenül nem állnak kapcsolatban egy személlyel sem, közvetlenül vagy közvetve sem nevezhető erőszak-alakzatnak, mégis félelmet gerjeszt, és a gyűlöletkeltés csatornáin keresztül szegregációra buzdít. Valóban, úgy únik, fölösleges vitatkozni azon, hogy mindez az erőszak előhírnöke, provokálja a frusztrációt, s akár a frusztrációból fakadó agresszív védekezési gesztusokat. Nyilvánvaló, az agresszivitás nagyon is valószínűsíthetően az erőszakos cselekmények előkészítő szakaszát, mintegy *kommunikációs előterét* nyújtja, ám éppen ez az idő-faktor is arról árulkodik, hogy a kettő korántsem azonos.

Alapos okok miatt mutatkozik fontosnak megkülönböztetni az erőszakot és az agresszivitást az így jellemzett második vetületében is, tehát mint amely erőszak megnyilvánulás nélkül jelenik meg. Az egyik ok éppen a legitimitás körüli viszonylag egyértelmű konszenzus, hiszen az agresszivitás önmagában nem illegitim, a másik az agresszivitás politikai indíttatású manipulációja. Ez utóbbi ismert formula, noha nem pontos. A manipuláció pusztán technikai jellegű terminus, és akár a legjobb szándékú tanári, vagy szülői nevelési technikákra is utalhat, amennyiben a közvetett célt elfedi egy másfajta, közvetlen cél és az ehhez rendelt eszköz. Ezzel szemben lényegi megkülönböztetés, ha az *agresszivitás instrumentalizációjáról* beszélünk, amely *korlátlan*

lehetőségekkel csábító *politikai potenciált* nyújt. Egyrészt korlátlan, mivel nem implikál közvetlen erőszakot, a hatása nehezen behatárolható, viszont gyakorlati értelemben *nem illegitim*. Másrészt, éppen e legitimációs rés miatt, roppant veszélyes a politikára, és közvetve az emberi világra nézve, ugyanis valódi *nihilisztikus* perspektívát nyit meg: az emberi nyelvben rejlő cselekvőképességgel való visszaélés (pl. agresszív nyelvhasználat) végeredményben az emberi világot teszi kockára. Ezért is fontos megkülönböztetni az agresszivitást és az erőszakot.

Valószínűleg tény, hogy az *önkéntes* erőszak minden jogállamban, illetve minden törvényi keretek között működő társadalomban (legalább elvileg) büntetendő, s nem csupán az ú.n. jogállamiság fogalmi keretei között. Az erőszakkal szemben az agresszivitás sokkal képlékenyebb, nehezebben megragadható – s éppen ezért veszélyesebb is. Részben éppen azért, mert az agresszivitás az erőszak kommunikációs előterét nyújtja – amelyhez kényelmes kereteket nyújthatnak a média legkülönbözőbb csatornáin is. Amikor azt halljuk, hogy egy bizonyos etnikai vagy vallási csoport veszélyt jelent – tehát mint egy *homogenizált* csoport –, akkor az nem jelent erőszakot sem a csoportra, sem annak egyes tagjaira nézve. Még az is előfordul, hogy az adott politikai vezető kijelenti, hogy személyesen nincs baja egyik vallással sem, sőt kölcsönösen tisztelni illik egyiknek a másikat. A kijelentés mégis agresszív, hiszen kollektíve minősít, illetve kriminalizál egy csoportot, amely alavetően *heterogén*, hiszen anyástól, apástól és persze gyermekestől minősít – s mint ilyen, a kollektív felelősség terhével a kollektív büntethetőséget helyezi kilátásba. Azért mondhatjuk, hogy *instrumentalizált agresszióról* van szó, mert a kijelentés referenciája egy olyan csoport, amely valamiféle *önvédelemnek a szükségességét igazolja, s további, pontosan nem meghatározott intézkedések számára nyit perspektívát egy irracionálisnak feltüntetett veszélyforrással szemben*. Az ilyen szónoklatok elsősorban arra hivatottak, hogy felkeltsék és mozgósítsák azokat a *félelmeket, amelyeket az adott politikai (választói) közösség* történelmi tapasztalataiban előhívhatóak, s kialakíthatják – illetve revitalizálhatják – azokat a reflexeket, amelyek verbálisan nyilvánulnak meg, de egy fokozódó agresszivitás-skálán a jogos, vagy jogosnak vélt aggodalomtól az egyéni, vagy akár kollektív hisztéria formájáig juthatnak el. Ilyen értelemben feltételezhetjük, hogy azok a politikusok, akik instrumentalizálják saját választói (politikai) közösségük kollektív félelmeit (amelyek rendszerint nem is érintik az egyén reális egzisztenciális helyzetét), valódi céljuk a saját politikai, „*hatalmi*” *pozíciójuk*, esetleg *legitimitásuk megerősítése*. Az agresszivitás éppen arra utal, hogy a *kommunikációs tér* nem a valóban kinyilvánított alapokon nyugszik, elsődleges céljuk nem a meghirdetett cél, eszköze pedig az aggodalmak és félelmek egyre elvontabb és

irracionalisabb mezeje. S noha a félelmek részben legitim referenciával bír(hat)nak, ugyanakkor egy sajátos, irracionális kommunikációs térbe *kényszerítenek: a hivatkozott (ellenséges) csoport mindig homogén alakzatot ölt, egyes esetek hiperbolikus általánosságokban jelennek meg – s a nyelvi formák szabadon csapongnak a feltételezett okok és okozatok laza láncolatában, hogy látszólagos szükségyszerűséggel kényszerítsenek valamely „igazság” belátására – amelynek megkérdőjelezése a saját közösség (pl. nemzet) létezését vonja kétségbe. Az ilyen jellegű diskurzusok gyakran végződnek személyes sértettséggel, frusztrációval – s végül valódi sértésekkel és sérülésekkel. A kollektív hisztéria egyedi megnyilvánulási formái az így jellemezhető diskurzusokban „kísértetiesen” hasonlítanak egymásra.*

Ugyanakkor ne essünk tévedésbe! Az agresszív nyelvhasználat (pl. propaganda) célcsoportja, mint a politikai marketing referenciája nem elsősorban a kinyilvánított valódi fizikai csoport, amely ellen a szónoklatok irányulnak. Valójában a saját választói tábor egységesítéséről, a „választói akarat” koncentrálásáról van szó, és ilyen értelemben a valódi célpontot azok képezik, akik az adott közösség (ld. a szintén homogénnek tételezett „nemzet”) egységét veszélyeztetik. A konfliktus két pólusát tehát nem az idegenekkel szembeni határ képezi, legyen mégoly szöges is, hanem a *belső határ*, amelyet egy belsőnek tételezett ellenséggel szemben jelöl meg a beszélő. Az agresszív kommunikáció, illetve intézkedések sorozata valójában azoknak szól, akik nem hajlandóak a (közösségi) „egység”, a közös cél – és ennek megfelelően a közös szimbolika arzenálja mögé állni. Számos példát említhetünk – hiszen ez a fajta „politikai marketing” a válság éveiben megerősödött.

Amint a a neoliberális praxis kompromittálódott, illetve a liberális eszmék képviselői a neoliberalizmus foglyává váltak (amit a liberális eszmék *ideologikus* képviselői aligha lesznek hajlandók észre venni), egyre inkább teret hódít a „demokratizmusnak” ez a fajta egységesítő – ha tetszik: agresszívan homogenizáló értelmezése – és gyakorlata. Lise Birk Pedersen kiváló filmjét említjük, amely jól tükrözi ennek a retorikai és végeredményben hatalmi mechanizmusnak a működését, címe: „*Putyin csókja*”.

Az agresszivitás ilyenét instrumentalizálása rávilágít arra is, mint mondtuk, hogy a konfliktus nem egy adott ország határainak két oldalát megjelenítő feszültségében jelenik meg, hanem mintegy *intra muros*, egy adott társadalom, ha tetszik politikai nemzet falain belül. Ennek hosszú távú következményeit nehéz lenne itt felmérni – de talán elegendő felidézni Hannah Arendt egy másik, bizonyára idevágó gondolatát. A totalitarizmus egyik jellegzetesége, hogy a külpolitikát és a belpolitikát felcseréli, illetve elmossa a két eredetileg merőben különböző terület mezsgyéjét. Amennyiben a totalitárius

rendszerek egyes jellemzői megjelennek a poszttotalitárius korban is, úgy ezzel magyarázható lehet, hogy a jelenlegi „háborúk” miért nem klasszikus értelemben vett hadseregek frontális összeütközése (fűszerezve a hátszág gazdasági tönkretételével stb.), hanem sokszor és többnyire polgárháborúk, pontosabban egy reguláris hadsereg akciója a nemzet egy része ellen, kiegészítve a társadalmi összakaratot reprezentáló tömegdemonstrációkkal, s a későbbiekben akár felvegyverzett irreguláris „forradalmi” vagy „nemzetvédő” szabadcsapatokkal. A cél globális méretekben lényegében mindenütt hasonló: a legvédtelenebb társadalmi rétegek megvédegyezése, kirekesztése, kriminalizálása, *végül* elűzésük, illetve szisztematikus és öncélú (vagy öncélúnak látszó, valójában megtervezett) kínzása és embertelen pusztítása.

Ezzel kapcsolatban utalhatunk egy sajátos elképzelésre, amelyet Slavoj Žižek fejtegett egy interjúban, amelyet az 1990-es évek elején Ljubljanában készítették vele, minden jel szerint egy fagyos téli napon. Amikor a Nyugat a Történelem Végét ünnepelte, a szomszédban valódi „népirtás” folyt, amelyet addig csak távoli, vad világok velejárójaként képzelünk, s ha előfordult is a saját történelmünkben, azért a történelem-tankönyveink lapjain sem illett ábrázolni. Ekkor, 1992-ben, Jugoszlávia szétesése során a filozófus arra figyelmeztetett: Ami most és itt történik, nem az elfeledett múltra, a bornírt és temetésre ítélt ideológiák utolsó szellemtáncára utal, hanem a jövő előhírnöke. És emlékezhetünk rá mi is: az erőszak operájához a nyitányt az agresszivitás nyelvezte és kommunikációs tere nyújtotta. S láttuk azt is, hogy ki volt a kezdeményező, de láttuk azt is, hogy nehéz volt *nem* felvenni a kesztyűt. A szimbolikus agresszivitás spirálja erőszakhoz vezetett, és az egyre mélyülő bűvkörből nehéz volt szabadulni. Ám alapvetően a cselekvés, a valódi emberi cselekvés a nyelv lehetőségében, a szavak erejében rejlik. Az agresszív nyelvezet *nihilizmusa* az emberi nyelv, az *emberi nem fogalmának megsemmisítésére* irányul. S valóban, a totalitarizmus célját Arendt ebben vélte azonosítani. Az emberi természet megváltoztatása, a nyelv legemberibb lehetőségének elpusztítása: a megbocsátás, az újrakezdés lehetőségének elvétele a visszafordíthatatlan és megbocsáthatatlan cselekmények elkövetésével. A totalitarizmus úgy tűnik nem csupán egy precedens nélküli, ám lezárt fejezet. Számos eleme mintegy beépül a következő generációk tapasztalatába, szerves részévé válik a politika és a humán kultúra művelésének – illetve sokak félelme szerint – ezek leépítésének. Egy olyan kaput nyitott a jövőre, amelyet nehéz bezárni.

S hogy a (poszt)modern kor nihilisztikus potenciálja mennyiben aktualizálódik, tehát jogos-e avagy legitim-e a félelem, aaptalanok-e az aggodalmak, azt a közeli jövő dönti el – bizonyára a mi *aktív vagy passzív* közreműködésünkkel. Ám a félelem - hogy egy másik kedves Mestert idézzünk, – egy valódi demokrata számára nem jó tanácsadó.

Utólagos megjegyzés

Úgy tűnik, a nihilizmus potenciálja korántsem csak a totalitarizmus, és poszt-totalitarizmus ismert történelmi és jelenlegi formáiban jelent meg – illetve jelenhet meg: erőszak és agresszivitás nélküli formában egy másik – az említettel szögesen ellentétes – kontextusban is tetten érhető. Harry G. Frankfurt (talán lefordíthatatlan) munkája zárógondolatának értelmében a legemberibb cselekvés, a performatív nyelv kiüresedése akadémiai környezetben is a nihilizmus sajátos szimptomáját nyújtja. Az *On Bullshit* t.i. arra céloz, hogy a lényegtelen, tartalmatlan fogalmi hálókba csomagolt szónoklatok és tudományosnak tetsző előadások tömege is – s nem csupán a médiát teleharsogó *bullshit* – az emberi nyelvhasználat nihilisztikus vonulatához tartozik, amely lényegében az emberi világ létezését sérti.